

RENESSANS POYDEVORI. 1- VA 2-RENESSANS DAVRI ALLOMALARI

*Abdilazizova Shaxnoza Xotamjonovna**Farg'ona viloyati Rishton tumani**I-son Politexnikumi tarbiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sharq sivilizatsiyasining yuksak bosqichi bo'lgan I va II-Renessans davrining ilmiy-ma'naviy ahamiyati yoritilgan. I-Renessans davri allomalari – Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali Ibn Sino tomonidan yaratilgan ilmiy meroslar hamda ularning jahon ilm-faniga qo'shgan hissasi tahlil qilingan. Shuningdek, II-Renessans – Temuriylar davrida Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, G'iyosiddin Koshiiy kabi buyuk mutafakkirlarning faoliyati va ularning ilm, adabiyot va san'at rivojiga qo'shgan ulkan hissasi o'rganilgan. Maqolada bugungi kunda ushbu tarixiy merosning zamonaviy ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotdagi o'rni va ahamiyati haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Renessans, I-Renessans davri, II-Renessans davri, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Sharq uyg'onishi, Temuriylar, ilm-fan, ma'naviyat, tarixiy meros, uyg'onish davri, Sharq allomalari.

Insoniyat tarixida muhim burilish nuqtalarini belgilab bergan davrlar mavjud bo'lib, ular jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan, madaniyat va san'at rivojida ulkan ahamiyat kasb etgan. Bunday davrlarning eng yorqin namoyonlaridan biri bu – Renessans, ya'ni uyg'onish davridir. Garchi "Renessans" atamasi ilk bor Yevropa tarixida XV–XVI asrlarda san'at va ilm-fan sohalarida ro'y bergan yuksalishni ifodalash uchun qo'llanilgan bo'lsa-da, bu jarayonning ilk ko'rinishlari undan ancha avval, ayniqsa, Sharqda yuz bergani tarixiy haqiqatdir. Sharqda bu uyg'onish ikki bosqichda – I-Renessans (IX–XII asrlar) va II-Renessans (XIV–XVI asrlar) sifatida namoyon bo'lgan.

O'zbekiston hududida shakllangan mazkur ikki bosqichli uyg'onish jarayoni – inson tafakkurining yuksalishi, ilmiy tafakkur va falsafiy qarashlarning shakllanishi, adabiyot va san'atning rivojlanishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. I-Renessans davri Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Farg'oniy kabi mutafakkirlarni, II-Renessans davri esa Ulug'bek, Alisher Navoiy, G'iyosiddin Koshiiy kabi allomalarni yetishtirib berdi. Bu allomalar yaratgan ilmiy va madaniy meros nafaqat o'z zamonasining ilm-fani va madaniyatini taraqqiy ettirdi, balki butun jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shdi.

I-Renessans davri: Ilmiy uyg'onishning Sharqdagi bosqichi. Sharq uyg'onishining birinchi bosqichi IX–XII asrlarda Movarounnahr, Xuroson, Fors va Arab xalifaligi hududida yuz bergan bo'lib, bu davr islomiy sivilizatsiyaning gullab-yashnagan, ilmiy va madaniy rivoj yuksak darajaga yetgan davr hisoblanadi. Aynan shu davrda Yunoniston, Hindiston, Eron, Arab xalqlari merosi keng o'rganildi, tarjima qilindi va yangi ilmiy g'oyalar bilan boyitildi. Bu uyg'onish jarayonida Markaziy Osiyoning o'zidan chiqqan mutafakkirlar Sharq va G'arb ilm-fan taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bunday allomalar nafaqat mavjud bilimlarni targ'ib qildi, balki o'zlarining ilmiy yangiliklari bilan butun dunyoga mashhur bo'ldilar.

Abu Nasr Forobiy (873–950). Abu Nasr Forobiy – “Sharq Aristoteli” deb nom olgan, qadimgi yunon falsafasi va islom falsafasini uyg'unlashtirgan ulug' allomadir. Uning “Mantiq”, “Falsafa as-siyosiy”, “Ijtimoiy axloq” kabi asarlari G'arb falsafasining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Forobiy jamiyatni ma'naviy jihatdan yetuk, aqlli kishilar boshqaradigan

“fazilatli shahar” tushunchasini ilgari surgan. Forobiyga ko‘ra, “Insonning eng oliy kamoloti – aqlni mukammal ishlatib, haqiqatni anglashga intilishidir.”

Abu Rayhon Beruniy (973–1048). Beruniy ensiklopedik bilim egasi bo‘lib, 150 dan ortiq asarlar yozgan. Uning “Hindiston”, “Geodeziya”, “Osor al-boqiya” asarlari zamonaviy antropologiya, tarix, geografiya va geologiya fanlarining poydevorini tashkil qiladi. U Yerning o‘lchamini hisoblab chiqqan va Quyosh atrofida harakat qiluvchi sayyoralar g‘oyasini ilgari surgan.

Abu Ali Ibn Sino (980–1037). Ibn Sino – Yevropa va Sharqda “Avitsenna” nomi bilan mashhur, tib, falsafa, matematika, musiqashunoslik va astronomiyaga oid 450 dan ortiq asarlar muallifidir. Uning eng mashhur asari – “Al-Qonun fi-t-tibb” (Tib qonunlari) 500 yil davomida Yevropa universitetlarida asosiy darslik bo‘lib xizmat qilgan. U salomatlikni saqlash, kasalliklarni tashxislash va davolash usullarini zamonaviy tibbiyotga yaqinlashgan darajada izohlagan. Ibn Sino ta’kidlaydi: “Ilm – insonni zulmatdan nurga olib chiqadigan kuchdir.”

Ahmad al-Farg‘oniy (IX asr). Astronomiya va matematika ilmidagi yutuqlari bilan dunyoga tanilgan Ahmad Farg‘oniy Nil daryosining suvlari o‘lchanadigan inshootlar qurilishi, sayyoralarning harakati va Quyosh soatlari haqida chuqur tadqiqotlar olib borgan. Uning asarlari G‘arbda lotin tiliga tarjima qilinib, Kopernik va Galiley kabi allomalar tomonidan o‘rganilgan.

II-Renessans davri: Temuriylar davrida fan va madaniyatning yuksalishi XIV–XVI asrlar o‘rtalarini o‘z ichiga olgan II-Renessans davri Temuriylar sulolasi hukmronligi davrida yuzaga kelgan bo‘lib, ayniqsa, Amir Temur va uning nabirasi Mirzo Ulug‘bek homiylikida ilm-fan, san‘at, adabiyot va me’morchilik gullab-yashnadi. Samarqand, Hirot, Buxoro va boshqa shaharlarda madrasa, kutubxona, rasadxona kabi ilmiy markazlar faoliyat yuritgan.

Mirzo Ulug‘bek (1394–1449). Mirzo Ulug‘bek nafaqat siyosatchi, balki buyuk astronom va matematik sifatida tarixda nom qoldirgan. U 1428-yilda Samarqandda dunyodagi eng ilg‘or rasadxonalardan birini qurdirib, bu yerda yulduzlar jadvali – “Zij-i Ulug‘bek”ni yaratdi. Bu jadvaldagi yulduz koordinatalarining aniqligi XVIII asrgacha saqlangan. Ulug‘bek aytgan: “O‘qish va o‘rganish – podsholikdan afzalroqdir.”

Alisher Navoiy (1441–1501). Alisher Navoiy o‘zining adabiy, ijtimoiy-falsafiy va ilmiy qarashlari bilan turkiy tillarda irod qilishni yuksak darajaga olib chiqqan mutafakkirdir. U “Xamsa” orqali insonparvarlik, axloqiy barkamollik, ilm va adolatni madh etgan. “Mezon ul-avzon”, “Muhokamat ul-lug‘atayn” kabi asarlari ilmiy-nazariy ahamiyatga ega bo‘lib, turkiy adabiyotning nazariy asoslarini yaratgan.

G‘iyosiddin Koshiy (1380–1429) va Qozizoda Rumiy. Bu ikki alloma Mirzo Ulug‘bek rasadxonasida ilmiy ish olib borgan. G‘iyosiddin Koshiy π sonining 17 belgigacha aniqligini hisoblab chiqqan, bu o‘sha davr uchun ulkan kashfiyot edi. Qozizoda Rumiy esa matematika va astronomiyada chuqur nazariy ishlari bilan tanilgan.

Kamoliddin Behzod (1455–1535). Temuriylar davrining eng buyuk musavviri Kamoliddin Behzod o‘zining betakror miniatyura asarlari bilan mashhur. Uning ijodi san‘at, estetika va tafakkur uyg‘unligini ifoda etadi.

Sharq uyg‘onishi — I va II-Renessans davrlari — inson tafakkuri, ilm-fan va san‘at sohalarida chuqur yangilanishlar boshlangan muhim tarixiy jarayon bo‘lib, u bugungi kunda ham o‘rganishga arziydigan meros qoldirdi. I-Renessans davrida Abu Nasr Forobiy, Beruniy va Ibn Sino kabi mutafakkirlar falsafa, matematika, tabobat va tabiatshunoslik sohalarida bilimlarning sistematik yig‘ilishini, tarjima va izlanish orqali ildizlarini chuqurlashtirishni

boshladilar. Ularning asarlari keyinchalik Yevropa ilm-fani rivojida ham qo'llanildi va umumbashariy ahamiyat kasb etdi.

II-Renessans davrida Temuriylar homiyligida Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, G'iyosiddin Koshiiy va boshqa allomalar ilm-fan va madaniyat me'yorlarini yangi bosqichga ko'tarishdi. Ulug'bekning "Zij-i Ulug'bek" yulduzlar jadvali astronomiyada aniqlikni oshirdi, Navoiy esa turkiy adabiyotning nazariy asoslari va insonparvarlik g'oyalarini oltin harflar bilan yozib qoldirdi. Bu davr me'morchilik, san'at va ilmiy markazlarning tashkil etilishi bilan ham yodda qolarli.

Bugungi kunda Sharq uyg'onishining merosini tiklash va undan samarali foydalanish milliy taraqqiyotimizning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu davr allomalarining ilmiy metodologiyasi, ma'naviy-axloqiy g'oyalari va ijodiy yondashuvi zamonaviy fan va ta'lim jarayonlariga integratsiya qilinsa, mamlakatimizda innovatsion rivojlanish va madaniy uyg'onish davri yana bir bor ro'y beradi.

Shu ma'noda, o'tgan asrlar buyuk allomalarining ilmiy va ma'naviy merosini chuqur tahlil etish, ularni o'quv dasturlariga kiritish va xalqaro maydonda targ'ib qilish orqali o'zbek ilm-fani va madaniyatining nufuzi yanada mustahkamlanadi. Zero, tarixiy ildizlarini yaxshi anglab yetmagan jamiyatning kelajagi ravshan bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, Ma'naviyat, Toshkent, 2008, 170 bet.
2. Alixonov, S. Sharq Renessansi va uning jahon sivilizatsiyasidagi o'rni, Fan nashriyoti, Toshkent, 2019, 256 bet.
3. Xodjayev, A. Ibn Sino va Sharq tibbiyoti, O'zbekiston nashriyoti, Toshkent, 2015, 200 bet.
4. Komilov, N. Allomalar merosi va ma'naviy tiklanish, Ma'naviyat, Toshkent, 2012, 184 bet.
5. Rashidov, B. Mirzo Ulug'bek: Hayoti va ilmiy faoliyati, Fan, Toshkent, 2004, 230 bet.
6. Navoiy, A. Xamsa (5 dostoni), G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent, 1991.
7. Saidov, A. Forobiy – Sharq falsafasining durdonasi, Yangi asr avlodi, Toshkent, 2010, 146 bet.
8. Encyclopaedia Britannica, "Avicenna (Ibn Sina)" maqolasi, <https://www.britannica.com/biography/Avicenna>
9. Nasr, S.H. Science and Civilization in Islam, Harvard University Press, Boston, 1968.
10. Qayumov, A. Navoiy fenomeni va Renessans tafakkuri, O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, Toshkent, 2020, 196 bet.